

Etnobotànica i fitonímia: plantes, noms i cultura popular a l'Alt Empordà

NOTA PRELIMINAR

Aquest treball deriva d'una ponència feta a les Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans celebrades a Castelló d'Empúries (Alt Empordà) l'abril del 2018. La comunicació oral va constar de tres parts, desiguals. D'entrada, una breu introducció a l'etnobotànica pensada per a un públic constituït bàsicament per filòlegs. Com a gros, alguns aspectes de la fitonímia popular a la comarca on ens trobàvem. Finalment, i ja que el 2018 se celebrava l'any Carles Fages de Climent i les Jornades tenien lloc justament al poble d'aquest escriptor, unes petites pinzellades sobre els fitònims en la literatura exemplificats en tres autors de la comarca esmentada: el mateix Fages, Maria Àngels Anglada i Maria dels Àngels Vayreda. El text que hom pot llegir tot seguit conté les dues primeres parts que hem explicat (particularment la segona, amb més informació que la que vam tenir temps d'explicar oralment), que tenen molta relació entre si. La tercera, a part de ser-ne més diferenciada —tot i tractar també de fitonímia—, vol un xic més de recerca (que esperem poder fer en alguna ocasió) abans de comentar-ne els resultats en un treball publicat.

INTRODUCCIÓ

L'etnobotànica, matèria interdisciplinària

A la cruïlla entre les ciències humanes i les ciències naturals, tal com ho va dir Barrau (1971), el mot *etnobotànica*, encunyat per Harshberger (1896) per a denominar una disciplina que es practicava des d'antic, es refereix a l'estudi de tota

mena de relacions entre els grups humans i les plantes que tenen a l'abast: els noms que els donen, les que fan servir per a una multitud de finalitats, aquelles de les quals es mantenen allunyats, perquè són considerades nocives o tòxiques, la manera com les utilitzen i com les exploten, els rituals amb què les usen i també tots els aspectes intangibles, com ara vinculacions magicoreligioses, literatura oral popular i fins i tot la reflexió de tot plegat en la toponímia i l'antroponímia. La convivència entre persones i plantes i les interaccions que s'hi han desenvolupat han anat creant, al llarg de generacions, un corpus de coneixement popular sobre la biodiversitat vegetal, basat, com gairebé tot, en una conjunció de tradició i innovació. L'etnobotànica té molta relació amb altres etnocències de l'àmbit biològic, especialment amb dues: l'etnomicologia, important en una societat micòfila i micòfaga com la catalana, i l'etnoecologia, particularment l'etnoagroecologia, car els ecosistemes agrícoles són llocs importants de gestió popular de plantes. Hom pot trobar un resum força extens dels objectius i els mètodes de l'etnobotànica i alguns resultats de la seva recerca en les terres catalanes, així com una àmplia bibliografia, en Vallès (2019).

Disciplina de cruïlla, com hem dit, de frontera, d'interfície, a cavall entre diverses disciplines, com bé ho indica el seu nom compost, l'etnobotànica ha suscitat incomprensió i fins suspicàcia en científics de les dues bandes (l'etnològica o antropològica cultural i la botànica o biològica), que encara estem, sovint, massa encasellats en una de les que Snow (1965) va denominar les dues cultures, però finalment l'interès transversal del tema, reflex de la pluridisciplinarietat de les ciències etnobiològiques, fa que acabin tenint un valor afegit, justament per l'aproximació des d'angles diversos (Vallès i Garnatje, 2015). Encara que estudia la tradició en el coneixement sobre les plantes, l'etnobotànica no es recrea en el passat, ja que, des de la seva definició original fins a l'actualitat, té com a objectiu projectar la informació provinent del saber ancestral en el benestar actual i futur de la humanitat. Per això, avui l'etnobotànica s'alia amb altres disciplines (química, biologia molecular, genòmica i força més) per a contribuir a aportar beneficis per a la salut i la seguretat alimentària, entre altres àmbits importants de la vida (Garnatje *et al.*, 2017).

L'objectiu primari d'un estudi etnobotànic (a part de treballs especialitzats en una mena de plantes o usos) és establir un catàleg de noms i d'utilitzacions de les plantes en un territori determinat, el que anomenem *etnoflora*, per analogia amb *flora*, que és el conjunt de plantes que habiten una zona. Si disposem d'aquesta informació, n'asseguem la conservació —i, si escau, la possibilitat de reintroducció, amb el focus en les generacions més joves—, la qual cosa és fonamental sobretot en àrees industrialitzades com la nostra, on es produeix una erosió dels sabers tradicionals sobre la biodiversitat, allò que els antropòlegs socials han anomenat *aculturació* (Ember i Ember, 1997). A més, algunes d'aquestes dades es poden uti-

litzar en el desenvolupament de nous productes d'interès general i en una gestió més sostenible dels ecosistemes i els seus serveis.

El mètode que es fa servir per a obtenir la informació és l'entrevista etnobotànica. Es tracta de conversar relaxadament amb els informants, tot dirigint el tema cap a les plantes i llurs noms i usos. En algunes ocasions es fan servir qüestionaris tancats, però en general la mena d'enquesta s'adiu amb el que els etnòlegs coneixen com a *entrevista semiestructurada* (Pujadas *et al.*, 2004). Sempre amb el consentiment informat previ de les persones entrevistades, les converses s'enregistren i, sovint, s'hi prenen fotografies o se'n filmen fragments; d'aquesta manera, després se'n pot fer una transcripció fidedigna i, a més, les converses gravades poden servir, si mai convé, per a una altra mena d'estudis, com ara dialectològics. De fet, aquest mètode, en general i de manera molt especial en el nostre grup de recerca, coincideix bàsicament amb la metodologia etnolingüística amb la qual es va fer l'*Atles lingüístic del domini català* (Veny i Pons, 2001-2016); el primer signant d'aquest treball va tenir l'excel·lent sort de ser estudiant, el curs 1981-1982, de dialectologia catalana, assignatura impartida per Joan Veny, en la qual va aprendre els fonaments del mètode de treball de camp en etnociència.

Un cop fet el treball de camp, preparem mostres d'herbari de les plantes de les quals els informants ens han parlat, transcrivim les entrevistes i n'entrem el contingut en una base de dades, que, després, ens permet de generar catàlegs etnoflorístics i de fer els càlculs necessaris per a la discussió de cada treball que es produeixi. La base de dades del nostre grup, que a mitjan agost del 2018 contenia informació obtinguda al llarg d'unes 1.700 entrevistes amb uns 2.500 informants sobre uns 1.500 tàxons de plantes i es continua alimentant, serà d'accés públic a partir de 2021 gràcies a un programa de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans. A partir de les dades obtingudes, emmagatzemades i tractades a la base, hom prepara les publicacions, tant les destinades a revistes especialitzades nacionals i internacionals com aquelles de divulgació, que són necessàries com a reversió del coneixement a la societat que l'ha generat.

Els noms populars de les plantes

Als quatre paràgrafs anteriors, amb els quals hem donat una succinta idea de l'etnobotànica, hi surt quatre cops el mot *nom* referit concretament a nom de planta, i això no és pas una casualitat. La denominació popular de les plantes és una part important de la cultura botànica del poble, fet ben palès en els casos, molt abundants, en què el nom d'un vegetal prové de l'ús que tradicionalment se n'ha fet, com ara *herba fetgera* o *bruc d'escombres*, entre tants d'altres. Els estudis de fitonímia popular es troben, novament, en una cruïlla, en aquest cas entre l'etnobo-

tànica i l'etnolingüística. Tant és així que molts llibres tècnics de botànica descriptiva i moltes flores duen els noms populars de les plantes i alguns autors de l'àmbit lingüístic fins i tot els consideren com a part del camp de l'onomàstica (Caria, 1993a, 1993b). La nomenclatura popular dels vegetals forneix també casos d'interès geolingüístic o dialectològic, car, evidentment, a cada regió estudiada els noms de les plantes responen al dialecte que s'hi parla. Així, Escudero (2017) fa servir, per a il·lustrar alguna forma local vallespirenca, justament el nom d'una planta, *hedra* (*Hedera helix*).

La fitonímia en llengua catalana ha estat objecte de força atenció en l'àmbit de la botànica. Aquí n'esmentarem només algunes fites i remetem a dos treballs anteriors (Vallès *et al.*, 2005, 2014), que contenen força informació i bibliografia sobre el tema. No podem deixar d'esmentar l'aportació de Pius Font i Quer en la seva coneguda obra de divulgació sobre plantes medicinals (Font, 1961), escrita en castellà, però que conté, a més, vora 11.500 noms bascos, gallegoportuguesos i catalans. Només centrat en els fitònims catalans (en sentit estricte, sense tractar ara els noms de bolets), el treball de Francesc Masclans i Girvès és bàsic: en les dues edicions (amb títols diferents) de la seva obra sobre aquest tema (Masclans, 1954, 1981), hi recull, respectivament, uns 6.000 noms catalans per a uns 1.800 tàxons de plantes i uns 9.000 noms per a uns 3.000 tàxons. No fa gaires anys es va concloure un projecte que volia posar al dia el que Masclans havia recollit i l'obra resultant (Vallès *et al.*, 2014) aplega uns 35.000 fitònims catalans per a uns 6.500 tàxons. Aquest darrer treball és consultable en línia al web del TERMCAT (<http://www.termcat.ca/diccionaris-en-linia/191>) i hi ha la idea d'anar-ne actualitzant periòdicament aquesta edició electrònica. De totes maneres, aquestes obres de síntesi no serien res sense els innombrables treballs, més petits o més grans, que han anat i van aportant noms catalans de plantes, que, després, es poden recopilar. A la base de dades del nostre grup de recerca que hem esmentat abans, hi tenim, fins ara, uns 7.700 noms populars (amb uns 79.600 reports, és a dir, que molts d'aquests noms han estat aportats per diversos informants) per a uns 1.500 tàxons.

Com a mostra, un cop més, de pluridisciplinarietat, també trobem aportacions a la fitonímia catalana des de la filologia. Per a posar-ne alguns exemples, Bastardas (1994) i Bastardas (1995) tracten dels noms d'agrupacions vegetals i dels d'arbres fruiters, respectivament, en la toponímia catalana; Caria (1993a, 1993b, 2001) fa aportacions de noms algueresos de la flora local i, en el darrer dels treballs esmentats, tracta de llur etimologia; Bigas i Milian (1996) duen a terme una anàlisi lingüística dels noms de plantes; Bosch (1999) estudia els noms de les fruites a l'Alguer, i Vilallonga (2002) s'ocupa del gènere dels noms catalans dels arbres.

LA FITONÍMIA ALT-EMPORDANESA

Les dades que ara comentarem provenen bàsicament d'una tesi de llicenciatura i d'una de doctorat sobre etnobotànica empordanesa (Parada, 1997, 2007; Parada *et al.*, 2002), que van ser complementades amb un projecte de recerca sobre etnobotànica de Figueres, subvencionat per l'Ajuntament de la capital comarcal, els resultats del qual van ser publicats en un llibre (Parada i Vallès, 2015), i per investigacions puntuals posteriors. El treball de camp es va fer majoritàriament entre 1996 i 2011, i s'ha continuat fins ara, de manera més esparsa. El gros del treball és constituït per entrevistes etnobotàniques a 183 informants nascuts a la comarca o que hi han passat una part important de la vida. D'aquests, una informant (justament una de les que ha aportat més informació, sobre més d'un centenar de tàxons de plantes, vegeu-ne detalls a Parada i Vallès, 2011) no ha viscut a la comarca, tot i que la coneix bé: de mare alt-empordanesa, de la Jonquera, ella va néixer en un mas de Sant Joan de l'Albera (Vallespir) i viu al Portús, a tocar del barri dels Límits de la Jonquera.

Les llistes completes de fitònims es troben en les obres esmentades. A continuació valorarem el volum i el grau de novetat respecte a allò conegut, pel que fa a denominacions populars de plantes, en el moment de l'acabament dels treballs, és a dir, abans del darrer recull de noms catalans que hem esmentat —Vallès *et al.*, 2014—, en el qual han estat buidats també els noms de l'Alt Empordà. Alguns resultats seran comparats amb els de treballs similars realitzats al llarg de la geografia catalana. Tractarem també dels fenòmens de polisèmia i sinonímia que es produeixen entre els fitònims alt-empordanesos. Després ens ocuparem d'aspectes geolingüístics il·lustrats per noms de plantes i finalment farem referència a alguns casos de noms de plantes en la toponímia i la paremiologia comarcals.

Nombre de noms populars

Hem recollit 1.040 noms populars (1.372 si hi comptem les variants fonètiques) per a denominar 534 tàxons de plantes. No s'han considerat noms diferents, sinó variants fonètiques, les denominacions que només difereixen per la pronúncia (com *frigola*, *frígota* o *frígot* respecte de *farigola* per a *Thymus vulgaris*), així com aquelles que tan sols se separen pel nombre (singular o plural). En l'atribució de les categories de nom i variant hem pogut comptar amb el preciós ajut de Joan Veny, seguint el criteri del qual hem considerat que les diferents pronúncies d'un mateix nom corresponen a una mateixa denominació popular. Als catàlegs de les obres que hem citat fa poc, els noms hi apareixen per a cada tàxon acompanyats de la transcripció fonètica (o les transcripcions fonètiques, en els casos de diverses

variants) en l'alfabet fonètic internacional (Nolan, 1995), segons les recomanacions de Vallès (1996). En poques ocasions el nom ha estat recollit en castellà o en francès — 16 i 14 cops, respectivament— i la resta —i immensa majoria— de noms han estat mencionats pels informants en català.

Índex d'etnofitonímia i índex de diversitat lingüística

L'índex d'etnofitonímia, proposat per Bonet *et al.* (1999), que és una transposició al camp dels noms de l'índex d'etnobotanicitat (Portères, 1970) i que s'obté dividint el nombre de plantes d'un territori per a les quals s'ha localitzat algun fitònim pel nombre d'espècies de la seva flora (i multiplicant la xifra obtinguda per 100 per a donar el resultat en percentatge), expressa la proporció de plantes de la flora d'un lloc geogràfic determinat que reben nom popular. Aquest índex pot servir, en lingüística, per a valorar la riquesa d'un dialecte, i en etnobotànica, com a testimoni de la relació d'un grup humà amb les plantes. L'índex d'etnofitonímia a l'Alt Empordà és del 32,4 %, de manera que pràcticament un terç de les espècies vegetals alt-empordaneses rep algun nom popular. En alguns altres treballs en terres de llengua catalana, el treball de camp dels quals es va fer en dates properes a les d'aquest, l'índex té valors de 18 % a la província de Castelló (Mulet, 1990; Samo, 1995), 19 % a les Guilleries (Selga, 1998), 35 % al Pallars (Agelet, 1999; Agelet i Vallès, 2001) i 28 % al Montseny (Bonet, 2001, Bonet i Vallès, 2006). Si disposéssim de dades de diferents períodes, la comparació dels índexs d'etnofitonímia en una mateixa zona en diferents èpoques ens mesuraria el grau d'aculturació d'un territori, ja que, com ha assenyalat Vallès (1996), quan ja es perden fins i tot els noms de les plantes és ben segur que en les regions en qüestió ja se n'ha perdut el coneixement de les propietats i els usos. Amb dades només d'un període concret, com és el cas ara, ja podem percebre un xic la pèrdua de saber popular, car no és pas rar que els informants ens diguin noms de plantes de les quals no aconsegueixen recordar l'ús que se n'havia fet: en aquesta recerca arriben al 4 % del total d'espècies citades.

Una altra dada rellevant relacionada amb els fitònims és la quantitat total de noms diferents recollits en relació amb el nombre de tàxons als quals són aplicats. Bonet (2001) i Bonet i Vallès (2006) van definir l'índex de diversitat fitonímica, obtingut dividint el nombre de fitònims pel de tàxons nominats per ells. Aquest quocient expressa la riquesa lingüística en les denominacions dels vegetals d'una zona, independentment de la magnitud de la seva flora i a la nostra comarca és d'1,95, la qual cosa significa que cada planta té, de mitjana, gairebé dos noms populars. A la Cerdanya (Muntané, 1991, 2005), al Pallars (Agelet, 1999; Agelet i Vallès, 2001) i al Montseny (Bonet, 2001; Bonet i Vallès, 2006), aquest índex té uns valors d'1,84, 1,90 i 1,76, respectivament.

La combinació dels dos índexs suara comentats, prou alts al territori considerat, dona una idea de la vitalitat dels coneixements sobre plantes, car, d'una banda, un percentatge alt de plantes de les quals es coneix el nom, i, de l'altra, una varietat de fitònims per a referir-s'hi, impliquen una estreta vinculació entre les persones i els vegetals que les envolten.

Grau de novetat en la fitonímia popular de l'Alt Empordà, índex NND/P

Quan es va dur a terme el treball de camp i l'anàlisi de les dades de l'etnobotànica empordanesa, de les quals ara comentem les fitonímiques, s'estava desenvolupant el projecte al qual ens hem referit abans, que va desembocar en l'actualització del corpus fitonímic català (Vallès *et al.*, 2014). En aquell moment vam trobar 533 noms de plantes no documentats, entenent com a tals els que no apareixen en el repertori més complet de Masclans (1981) i en 250 obres que en aquell moment el procés d'actualització esmentat havia buidat o els que hi són consignats però aplicats a un tàxon diferent d'aquell que els duu a la comarca estudiada. D'aquestes 533 denominacions, 166 corresponien a variants fonètiques o de singular i plural. Muntané (1991) va proposar l'índex de noms no documentats per planta (NND/P), que s'obté dividint el nombre de noms no documentats pel de plantes citades i és indicatiu del nivell de novetat en la fitonímia popular d'una zona. A l'Alt Empordà va ser d'1,02 (la qual cosa vol dir pràcticament tants noms no documentats com tàxons reportats). Al Pallars (Agelet, 1999) i al Montseny (Bonet, 2001), els índexs van ser 1,29 i 0,76, respectivament. En les dues primeres tesis doctorals d'etnobotànica als Països Catalans (Mulet, 1990; Muntané, 1991), els valors van ser, respectivament, de 3,64 i 0,57, tot i que cal tenir en compte que en aquests dos casos el corpus d'exclusió era únicament Masclans (1981), sense tenir en compte les 250 obres del projecte mencionat. Més o menys alts, aquests índexs mostren que la recerca etnobotànica és una bona font de noms no o poc documentats prèviament. Tots els fitònims dels treballs esmentats es van incorporar al buidatge que ha permès arribar a 35.000 noms catalans de plantes (Vallès *et al.*, 2014).

Una aplicació especialment interessant dels noms no documentats és la possibilitat de fer-ne servir algun —divulgant-lo de manera general en el domini lingüístic— per a designar espècies vegetals que fins ara no tenien denominació en català o, si en tenien, era creada per especialistes a partir de la catalanització d'un nom científic. És el cas, per exemple, de *Centaurea jacea* i *Centaurea linifolia*. A l'Alt Empordà hem recollit el nom *caps de burro* per a un híbrid d'aquests dos tàxons, que no tenen documentada fins ara cap denominació catalana. Atès que és un nom que es dona ja en diverses altres espècies del gènere (de fet, a la comarca anomenen *caps de burro* totes les espècies esmentades del gènere *Centaurea*, i

també d'altres gèneres com *Galactites* i *Dipsacus*), també podria començar a adoptar-se per a aquestes dues.

Relacions entre els noms: polisèmia i sinonímia

En les recerques etnobotàniques que hem anat duent a terme, hem recollit sempre un nombre força alt de noms populars de plantes, la qual cosa és un testimoni d'una cultura popular encara viva en els territoris considerats. Com és natural, entre aquests noms existeixen nombrosos casos de fenòmens de polisèmia (o homonímia) i sinonímia. Molt sovint un mateix tàxon té diversos noms populars i un mateix nom popular designa diversos tàxons. Tot seguit analitzem aquestes relacions entre els noms de plantes, sempre amb exemples de l'Alt Empordà.

Polisèmia

Considerem *polisèmic* un nom popular referit a diferents espècies (en alguns casos es pot tractar d'homonímia). Podem distingir-hi tres nivells, segons el grau de parentiu de les espècies concernides:

— Ús del mateix nom popular per a espècies del mateix gènere.

Bolit	<i>Anacyclus clavatus</i> , <i>Anacyclus valentinus</i>
Bruc	<i>Erica arborea</i> , <i>Erica multiflora</i> , <i>Erica scoparia</i> subsp. <i>scoparia</i>
Caps de burro	<i>Centaurea aspera</i> subsp. <i>aspera</i> , <i>Centaurea collina</i> , <i>Centaurea jacea</i> × <i>Centaurea linifolia</i> , <i>Centaurea nigra</i> , <i>Centaurea pectinata</i> , <i>Centaurea scabiosa</i> subsp. <i>scabiosa</i>
Carbassa (fruit)	<i>Cucurbita ficifolia</i> , <i>Cucurbita maxima</i> , <i>Cucurbita pepo</i> var. <i>pepo</i>
Carlina	<i>Carlina acanthifolia</i> subsp. <i>cynara</i> , <i>Carlina acaulis</i>
Cua de cavall	<i>Equisetum arvense</i> , <i>Equisetum ramosissimum</i> subsp. <i>ramosissimum</i> , <i>Equisetum telmateia</i>
Donzell	<i>Artemisia absinthium</i> , <i>Artemisia arborescens</i> , <i>Artemisia verlotiorum</i>
Espígol	<i>Lavandula angustifolia</i> subsp. <i>angustifolia</i> , <i>Lavandula latifolia</i>
Estepa	<i>Cistus albidus</i> , <i>Cistus salviifolius</i>
Estepa blanca	<i>Cistus albidus</i> , <i>Cistus monspeliensis</i>
Ginebre	<i>Juniperus communis</i> subsp. <i>communis</i> , <i>Juniperus oxycedrus</i>
Herba berruguera	<i>Chelidonium majus</i> , <i>Heliotropium europaeum</i>
Herba de Sant Joan	<i>Hypericum perforatum</i> , <i>Hypericum tetrapterum</i> subsp. <i>tetrapterum</i>

Herba morera *Solanum dulcamara*, *Solanum nigrum* subsp. *nigrum*
Mort-i-viu *Sedum rupestre*, *Sedum sediforme*
Naps *Brassica napus*, *Brassica rapa*
Patarra *Limonium virgatum*, *Limonium vulgare* subsp. *serotinum*
Plantatge *Plantago coronopus* subsp. *coronopus*, *Plantago lanceolata*, *Plantago major*, *Plantago subulata* subsp. *holosteum*
Roella *Papaver rhoeas*, *Papaver somniferum* subsp. *setigerum*
Romeguera *Rubus bifrons*, *Rubus canescens* subsp. *canescens*, *Rubus ulmi-folius*
Ruda *Ruta chalepensis*, *Ruta graveolens*

— Ús del mateix nom per a espècies de gèneres diferents, però de la mateixa família.

Àrnica *Arnica montana* subsp. *montana*, *Pallenis spinosa*
Berbena *Lippia triphylla*, *Verbena officinalis*
Camamilla *Matricaria recutita*, *Santolina chamaecyparissus* subsp. *chamaecyparissus*, *Tanacetum corymbosum* subsp. *corymbosum*
Caps de burro *Centaurea* sp., *Galactites tomentosa*
Carbassa (fruit) *Cucurbita pepo* var. *pepo*, *Lagenaria siceraria*
Cigala *Catananche caerulea*, *Leuzea conifera*
Escàcia *Gleditsia triacanthos*, *Robinia pseudoacacia*
Escapiosa *Knautia dipsacifolia* subsp. *arvernensis*, *Scabiosa atropurpurea*
Falguera *Asplenium adiantum-nigrum*, *Ceterach officinarum*, *Dryopteris filix-mas*, *Pteridium aquilinum*
Herba gatera *Mentha suaveolens*, *Nepeta cataria*
Nepta *Ballota nigra* subsp. *foetida*, *Nepeta cataria*
Nespra (fruit) *Mespilus germanica*, *Eriobotrya japonica*
Pixallits *Bidens tripartita*, *Sonchus oleraceus*, *Taraxacum officinale*
Preó *Cynara cardunculus*, *Silybum marianum*
Ravenissa *Brassica oleracea* subsp. *robertiana*, *Diplotaxis erucooides*, *Hirschfeldia incana*
Sàlvia *Salvia officinalis*, *Sideritis sventenii*, *Stachys byzantina*
Xicoina *Chondrilla juncea*, *Cichorium intybus*, *Lactuca perennis*

— Ús del mateix nom per a espècies de famílies diferents.

Àpit bord *Apium nodiflorum*, *Rorippa nasturtium-aquaticum*
Àrnica *Arnica montana* subsp. *montana*, *Hypericum perforatum*, *Pallenis spinosa*

Bàlsam	<i>Aloe vera</i> , <i>Carpobrotus edulis</i>
Caps de burro	<i>Centaurea</i> sp. (diverses espècies), <i>Dipsacus fullonum</i> subsp. <i>fullonum</i> , <i>Galactites tomentosa</i>
Cirereta de pastor (fruit)	<i>Arbutus unedo</i> , <i>Rosa canina</i>
Clavells	<i>Dianthus caryophyllus</i> , <i>Syzygium aromaticum</i>
Encens	<i>Artemisia absinthium</i> , <i>Boswellia carterii</i>
Flor de Nadal	<i>Ilex aquifolium</i> , <i>Poinsettia pulcherrima</i>
Herba berruguera	<i>Chelidonium majus</i> , <i>Heliotropium europaeum</i>
Herba fetgera	<i>Alyssum maritimum</i> , <i>Anemone hepatica</i> , <i>Artemisia campestris</i>
Herba pedrera	<i>Alyssum maritimum</i> , <i>Lithospermum officinale</i>
Herba prima	<i>Asperula cynanchica</i> , <i>Capsella bursa-pastoris</i>
Herba queixalera	<i>Hyoscyamus albus</i> , <i>Leuzea conifera</i>
Morella	<i>Solanum nigrum</i> subsp. <i>miniatum</i> , <i>Parietaria officinalis</i> subsp. <i>judaca</i>
Orella d'os	<i>Ramonda myconi</i> , <i>Umbilicus rupestris</i> subsp. <i>rupestris</i>
Pebre	<i>Piper nigrum</i> , <i>Schinus molle</i>
Porro salvatge	<i>Allium ampeloprasum</i> , <i>Apium nodiflorum</i> [hem de dir que sembla estranya l'atribució del nom <i>all</i> a una espècie d' <i>Apium</i> , però hem comprovat que així ho van fer dos informants de municipis diferents]
Sangua	<i>Equisetum telmateia</i> , <i>Paronychia argentea</i>
Tapaculs	<i>Agrimonia eupatoria</i> , <i>Lythrum salicaria</i> , <i>Taraxacum officinale</i>
Trèvol	<i>Anemone hepatica</i> , <i>Oxalis articulata</i> , <i>Trifolium pratense</i>

Diversos dels exemples esmentats aquí es troben també en altres territoris. Un dels casos de polisèmia més comentats en altres estudis etnobotànics (Villar *et al.*, 1987; Agelet, 1999; Bonet i Vallès, 2006; Rigat *et al.*, 2006) és l'assignació del nom *àrnica* (o a l'Aragó no catalanòfon *árnica*) a diverses plantes que comparteixen els fets de tenir flors grogues i propietats vulneràries i antiequimòtiques usades per via externa. A l'Alt Empordà hem trobat tres espècies (dues de la família de les asteràcies o compostes i una de la família de les hipericàcies o clusiàcies) que reben aquest nom (figura 1). Una de les tres plantes (*Arnica montana* subsp. *montana*) no creix a la comarca, però alguns informants remarquen que, quan els en cal, en van a buscar al Pirineu (pels volts de Núria, sovint) o en compren a l'herbolari.

Sinonímia

La *sinonímia* és el cas contrari a l'anterior, és a dir, de l'assignació de més d'un nom popular a la mateixa espècie botànica. Semblantment a la polisèmia, podem distingir en aquest fenomen diversos graus:

— Ús de diversos noms per a diferents subespècies o varietats d'una espècie. Aquest cas és freqüent en races d'espècies conreades.

- Beta vulgaris* Bleda-rave blanc i bleda (var. *vulgaris*), bleda-rave roig, ravebleda de taula (var. *conditiva*), ravebleda de sucre, ravebleda dels animals, remolatxa (var. *crassa*).
- Cucurbita pepo* (fruit) Carbassó (var. *oblonga*), carbassa (var. *pepo*).
- Cupressus sempervirens* Xifrer alt, xifrés, xiprer, xiprés, xifrer baix i xifrer de fer tallavents (f. *horizontalis*).
- Daucus carota* Carrota borda (subsp. *carota*), carrota i pastanaga (subsp. *sativus*).
- Lavandula angustifolia* Barballó i espígol (subsp. *pyrenaica*), espígol i lavanda (subsp. *angustifolia*).
- Olea europaea* Olivera i olivera de llei (var. *europaea*), engís, olivera borda, olivera verge, olivereta i ullastre (var. *sylvestris*).
- Papaver somniferum* Adormidera, opi, pavó, cascalt i roella (subsp. *setigerum*), cascalt (subsp. *somniferum*).
- Pyrus communis* Perera (subsp. *communis*), perelloner (subsp. *pyraster*).

— Ús de diversos noms per a una mateixa espècie sense distinció de races infraespecífiques, o per a una mateixa subespècie o varietat.

- Agrimonia eupatoria* Agrimònia, gramònica, herba cuquera, herba dels cucs, tapaculs.
- Alyssum maritimum* Escopinyes de Crist, flor de gat, herba fetgera, herba pedrera, herbamel.
- Anemone hepatica* Herba fetgera, trèvol, violes de llei, violes de llop.
- Arbutus unedo* Arboç, arbroç, llipoter.
- Artemisia absinthium* Absenta, donzell, encens.
- Artemisia verlotiorum* Artemisa, donzell.
- Borago officinalis* Borraina, borraja, borratja, menaja, viborera, xuclamel.
- Ceterach officinarum* Falguera, herba auradella, nurella.
- Crataegus monogyna* subsp. *monogyna* Arç blanc, arn, arn blanc, espinàs, Sant Pere Màrtir.
- Cynara cardunculus* Card, carxofa borda, empreonera, escardot, herbacol, preó, preonera.
- Datura stramonium* Castanyer bord, estramoni.
- Erica scoparia* subsp. *scoparia* Bruc, bruc de fer escombres, bruc de llei, bruc femella, bruga.
- Globularia alypum* Escorxata, olivereta.

<i>Hypericum perforatum</i>	Àrnica, berbena de Sant Joan, flor de cop, flor de Sant Joan, herba de cop, herba de Sant Joan, herba del cop, herba dels set caps, herba foradada, hipèric, pericó.
<i>Lippia triphylla</i>	Berbena, marialluïsa.
<i>Lunaria annua</i> subsp. <i>annua</i>	Flor de plata, medalló, moneda del papa.
<i>Matricaria recutita</i>	Camamilla, camamilla de jardí, camamilla de pagès, camamilla dels prats, camamilla d'hort, camamilla dolça, camamilla fina, camamilla romana, mançanilla, mançanilla dels camps.
<i>Nerium oleander</i>	Baladre, glòria rosa, llorer rosa, rosers.
<i>Origanum vulgare</i>	Clements, orença.
<i>Paronychia argentea</i>	Cama de perdiu, peu de gat, pota de colom, sangnua, sangnuària.
<i>Pyrus malus</i> subsp. <i>mitis</i> (fruit)	Poma, poma del ciri, poma de <i>relleno</i> .
<i>Rhamnus alaternus</i>	Aladern, mata.
<i>Saponaria officinalis</i>	Flor de sabó, herba sabonera, sabó de gitana.
<i>Taraxacum officinale</i>	Dent de lleó, lletissó petit, pixallits, tapaculs.
<i>Urtica dioica</i>	Estrígol, estrígol gran, ortiga, ortiga gran, ortiga grossa, ultriga, utriga.
<i>Vigna unguiculata</i> (fruit)	Banyolí, monget.
<i>Vitex agnus-castus</i>	Aloc, barda, ximbla.

El cas d'*Alyssum maritimum*, un dels més variats pel que fa a denominacions catalanes totalment diferents (és a dir, que no són meres variants o noms molt similars), és il·lustrat a la figura 2.

— Podem considerar també com un cas especial de sinonímia l'ús de denominacions diferents per a una espècie en diverses èpoques del seu cicle vital i l'ús de diferents noms per a una planta i alguna de les seves parts. Vegem-ne uns quants exemples:

<i>Arbutus unedo</i>	Anomenen l'arbre arboç, <i>arboç</i> i <i>llipoter</i> , i els seus fruits, <i>cireres d'arboç</i> , <i>cireres de pastor</i> , <i>cirereta d'arboç</i> , <i>cireretes d'arboç</i> i <i>llipotes</i> .
<i>Spartium junceum</i>	El nom <i>ginesta</i> el recollim tant per a la planta com per a la flor. A més, també anomenen la planta, <i>ginesta de llei</i> i <i>ginestera</i> .
<i>Typha latifolia</i>	La paraula <i>balca</i> és referida a la planta i a les fulles i per a la inflorescència hem recollit <i>fusos</i> .
<i>Zea mays</i>	Anomenen <i>blat de moro</i> tant la planta com la infructescència com el gra (que, quan és molt, en diuen <i>farro</i>), però també recollim <i>perruca</i> ,

pèl, cabell, cabellera, pèl de la panotxa i perruca de la panotxa (totes seguides de l'expressió *de blat de moro*) per a referir-se als estils i estigmes; *panotxa* i *capça* per a anomenar la infructescència, *canoques* per a la tija, *pelló* i *pellofa* per a les bràctees de la inflorescència i *capçot* i *capçó de blat de moro* per a la matriu de la infructescència.

Polisèmia i sinonímia

Hem trobat també algun cas en què el mateix nom popular designa dues espècies diferents i a l'inrevés, les dues espècies diferents reben els mateixos noms populars, és a dir, polisèmia i sinonímia alhora.

Aloe maculata i *Aloe vera*: àloe, bàlsam de jardí.

Calendula arvensis i *Calendula officinalis*: calèndula, flor d'albat, flor de jaumet, jaumet.

Clematis flammula i *Clematis vitalba*: didorta, vidiella.

Tilia cordata i *Tilia platyphyllos*: tell, tiller, tillol, tilloler (arbre), tilla (flor i bràctea).

El cas esmentat en darrer lloc es troba també a les comarques de la Cerdanya, el Conflent i el Capcir (Muntané, 1991, 2005).

Algunes dades sobre fitònims alt-empordanesos i dialectologia

Sense voler-ne fer un estudi gaire detallat —no en seríem capaços—, voldríem assenyalar, amb exemples alt-empordanesos, algunes aportacions de l'etnobotànica a la geolingüística. No hi ha cap dubte que la zona que estudiem es troba situada de ple dins l'àrea de l'anomenat *català oriental*, un dels dos grans blocs en què, en l'actual divisió dialectal, es vertebrava la llengua catalana (oriental i occidental). En el català oriental es distingeixen diversos subdialectes, dins dels quals el parlar de l'Empordà queda inclòs bàsicament en l'anomenat *català central* i, en part, en el que es coneix com a *septentrional de transició* (Veny, 1982; Adam, 2006).

Les nostres recerques palesen, a través dels noms de les plantes, la pertinença del dialecte alt-empordanès al català oriental, tot confirmant la separació entre el català occidental *junc* i el català oriental *jonc* assenyalada per Veny (1978). Efectivament, al Pallars (Agelet, 1999) trobem *junc* i a l'Alt Empordà, el Montseny i les Guillerries (dades del present treball; Selga, 1998; Bonet, 2001), *jonc* per a anomenar diverses espècies de les famílies de les juncàcies i les ciperàcies.

Un dels trets característics del català central és la iodització o ieisme, fenomen fonètic que sembla que es troba en regressió, entre altres coses perquè ha estat associat a «pagès» o «rústic» en sentit pejoratiu (Veny, 1978, 1982). El ieisme és, a

hores d'ara, molt rar a l'Alt Empordà i només hem recollit un fitònim en el qual apareix: es tracta de *cascall* pronunciat *cascai*, per a *Papaver somniferum* subsp. *setigerum*; i cal dir encara que hi apareix de manera minoritària (això sí, dit per un informant nascut a la comarca i que hi ha viscut sempre), car la pronúncia *cascall* és molt més estesa entre els informants (figura 3). En estudis duts a terme al Montseny i al Ripollès (Bonet, 2001; Rigat, 2005; Bonet i Vallès, 2006; Rigat *et al.*, 2006, 2017), en canvi, la fitonímia popular mostra una vitalitat molt superior del fenomen en aquelles àrees.

En la relació entre el català central i septentrional de transició i el septentrional, alguns fitònims són prou diferents en una àrea i l'altra. Guiter (1965) recull *blat dindi* (en diverses variants), *mill* i només excepcionalment *blat de moro* per a *Zea mays* a la Catalunya del Nord, i només *blat de moro*, a la part de l'Alt Empordà que el seu *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales* abasta. Amb les nostres dades, podem confirmar la uniformitat per a referir-se a aquesta planta a tot l'Alt Empordà, on només hem recollit el fitònim esmentat. A la mateixa obra, en canvi, es mostra una diversitat important (i similar a les dues zones) de noms per a *Papaver rhoeas*: *cascall*, *gall*, *gallaret*, *gallgallaret*, *mal d'ulls*, *quiquiriquic*, *roella*, *rosella* i variants. En aquest cas, a la part alt-empordanesa podem afegir *cascall bord*, *gallàric*, *pipiripip* i *rovella* als que surten en l'obra esmentada.

Pel fet que, com hem vist, l'Alt Empordà és en una zona de transició, la relació entre la dialectologia i la fitonímia hi pren una rellevància especial, per tal com s'hi pot veure una diversitat de variants lingüístiques: *Artemisia absinthium* és coneguda per *donzell* a gairebé tot el territori alt-empordanès, mentre que a la Jonquera, amb influència septentrional, hi arriba la denominació *encens*. Aquest fet coincideix amb l'observat per Coll (1991) sobre el parlar del Pallars, on es produeix el mateix cas (allí és coneguda per *donzell* a la major part d'ambdós Pallars, mentre que a la franja d'influència ribagorçana hi arriba la denominació *encens*, amb la variant *aixenç*).

De manera semblant hem recollit (figura 4) per a *Lippia triphylla* el nom de *marialluïsa*, més generalitzat, i el de *berbena*, només a la Vajol (municipi que limita amb el de Morellàs i les Illes, al Vallespir); i també *arboç* (nom àmpliament estès a la comarca) i *llipoter* (a Agullana, la Jonquera i el seu municipi veí vallespirenc, el Portús) per a *Arbutus unedo*. *Llipoter* és la forma més comuna d'anomenar *Arbutus unedo* a la Catalunya del Nord, on ha estat fins i tot productiu en toponímia, com ho il·lustra el clot del Llipoter de Cervera de la Marenda (Coromines, 1980-2001; Rasico, 2007) i el coll del Llipoter a Banyuls de la Marenda. Muntané (2005) recull aquest nom a l'Alta Cerdanya. Malgrat que Alcover *et al.* (1930-1962) reporten *llipota* i *llipoter* a l'Alt Empordà, el Rosselló i el Vallespir sense precisar, Coromines (1980-2001) assenyala que només va recollir testimoni d'aquest fitònim en terres empordaneses a Espolla, el 1958 i a través del topònim collet dels

Llipoters. Podem afegir-hi que a Espolla també hi ha la font del Llipoter i que un dolmen que s'hi va descobrir no gaire lluny el 1998 va ser anomenat *dolmen dels Cantons* o *dolmen del Llipoter* (Carreras *et al.*, 2000). Així, confirmem la vigència del fitònim *llipoter* i, alhora, la seva àrea de distribució molt restringida dins de l'Alt Empordà.

Com hem dit, el parlar alt-empordanès té força relació amb el rossellonès o català septentrional, de manera que hom parla d'una zona de català septentrional de transició. Temps enrere hi havia una afinitat més gran entre els dos subdialec-tes, la qual s'ha anat perdent o almenys erosionant molt. La desinència en *-i* de la primera persona del singular del present d'indicatiu, que havia estat molt corrent com a mínim al nord de la comarca (*jo canti, jo estimi, jo pensi* i tants d'altres), avui en dia n'ha pràcticament desaparegut —tot i que encara es pot sentir a Cadaqués—, tal com hom pot comprovar al treball d'Adam (2006). Un altre fenomen que ara és també gairebé inexistent a l'Alt Empordà és el tancament de la *o* en *u* (*bo* pronunciat *bu*, per exemple). Aquest darrer cas l'hem trobat, il·lustrat amb fitònims, únicament en la informant d'aquest treball que no és empordanesa (sinó vallespirenca). Aquesta informant, tot i viure al Portús, només separada pel carrer principal de la part empordanesa de la població (barri dels Límits de la Jonquera), manté el tancament vocàlic propi de la Catalunya del Nord i diu *noga* (*nou, Juglans regia*), pronunciat *nuga*, i *coscoll* (*Molopospermum peloponnesiacum*) pronunciat *cuscoll*.

Notes sobre toponímia de l'Alt Empordà d'origen fitonímic

Són abundants els topònims que duen noms de vegetals. En fer-ne una breu anàlisi, observem com els noms d'arbres són freqüents per a designar fonts, colls, plans, sots i altres accidents geogràfics. Tenim, per exemple, ultra collet dels Llipoters i font dels Llipoters (Espolla; *Arbutus unedo*), noms als quals ens hem referit fa poc, pla de can Roure (Lledó; *Quercus* sp.), puig del Suro (Cabanelles; *Quercus suber*), serrat dels Pins (Lliurona; *Pinus* sp.), coll de Canyelles (Vilajuïga; *Arundo donax* / *Phragmites communis*), puig del coll dels Pins (Maçanet de Cabrenys; *Pinus* sp.), puig del Faig (Maçanet de Cabrenys; *Fagus sylvatica*), Sureda d'en Vinyes (Capmany; *Quercus suber*) o les Figueretes (la Jonquera; *Ficus carica*). Sovint el topònim designa un arbre que, per la seva entitat, ha tingut o té nom propi. Es troben en aquest cas els arbres monumentals, als quals els informants fan al·lusió de vegades, que, a la comarca, han estat recollits per Dacosta (1988). Els vegetals de dimensions més reduïdes (arbusts, mates, plantes herbàcies) també són presents en la toponímia: coll de les Falgueres (al límit amb la Garrotxa; diverses espècies de pteridòfits), coll de les Vinyes (Sant Llorenç de la Muga; *Vitis vinifera*), puig dels Boixos (Lliurona; *Buxus sempervirens*), pla d'en Vinyes (Llers; *Vitis vinifera*), la

Garriga (que abasta una zona dels termes d'Avinyonet de Puigventós, Llers i Vilanant; *Quercus coccifera*), les Garrigues (Avinyonet de Puigventós; *Quercus coccifera*), la Garriga Grossa (Cistella; *Quercus coccifera*), pla d'en Frigol (Navata; *Thymus vulgaris*), les Gavarrereres (Viladamat; *Rosa* sp.) o la Murtra (una zona de l'Albera; *Myrtus communis*), per citar-ne uns quants.

Amb origen també vegetal, els noms de parts de plantes, productes elaborats a partir d'elles o llocs on n'hi ha algunes de determinades són també presents en la toponímia alt-empordanesa. Així, a Albanyà, hi trobem el coll de Teies (Lliurona; *Pinus* sp.) i el puig del pla del Vi, el pla del Vi i el forat del Vi (petit avenc de la serra de les Corones; *Vitis vinifera*), i Palau-saverdera té, segons Coromines (1989-1997), el segon nom derivat de *viridaria*, 'horts, vergers'.

Són també molts els municipis i veïnats alt-empordanesos els noms dels quals es refereixen a espècies vegetals, començant per la capital, Figueres (*Ficus carica*), i continuant amb Espinavessa (*Paliurus spina-christi*), Garrigàs (*Quercus coccifera*), la Jonquera (*Juncus* sp. o tàxons propers), Ordis (*Hordeum sativum*), Lledó, que s'havia escrit tradicionalment així, com el fruit del lledoner (*Celtis australis*), nom del qual prové segons Coromines (1989-1997), i que l'Ajuntament de la vila va canviar, no pas amb arguments lingüístics, fa una trentena d'anys per Lladó, que s'ha acabat imposant oficialment, Roses (*Rosa* sp.) o Sant Climent Sesebebes (*Allium cepa*).

Entre els noms de cases i altres construccions que duen noms de plantes podem esmentar: mas dels Arbres (Cadaqués), ca n'Oms (Cistella; *Ulmus minor*), can Falgarona (Avinyonet de Puigventós; diverses espècies de pteridòfits), mas Pi (*Pinus* sp.) i mas Oliveres (Llers; *Olea europaea*), ca n'Olives (Lledó; *Olea europaea*), mas Noguer (Lledó; *Juglans regia*), hostel dels Oms (Navata; *Ulmus minor*), hostel de l'Arç (Lliurona; *Crataegus monogyna*), mas Ginebre (Lliurona; *Juniperus communis*), can Garriga (Orriols; *Quercus coccifera*), Mare de Déu de l'Om (Ventalló; *Ulmus minor*), Mare de Déu del Roure (Pont de Molins; *Quercus* sp.), mas Frigola (Garriguella; *Thymus vulgaris*), can Frigola (Vilarig; *Thymus vulgaris*), can Salvi (Vilarig; *Salvia lavandulifolia*), can Figa (Vilarig; *Ficus carica*), mas Jonquer (Vilanant; *Juncus* sp. o tàxons propers).

Els topants marítims també tenen els seus fitònims, com ara badia de Jóncols, rec de Jóncols (*Juncus* sp. o tàxons propers), cala Figuerassa (*Agave americana*), cala Murtra (*Myrtus communis*) o punta de sa Figuera (*Ficus carica*), a la zona del cap de Creus, i riera de Ginjolers (*Ziziphus jujuba*) i platges de Canyelles Grosses i Canyelles Petites (*Arundo donax* / *Phragmites communis*) a Roses.

Hem comentat tan sols uns pocs exemples de la relació entre els fitònims i la geolingüística, la qual constitueix una bona il·lustració de la interdisciplinarietat de l'etnobotànica. Estem convençuts que, tal com afirma García (1987), la col·laboració entre etnògrafs (nosaltres hi afegiríem etnobotànics) i lingüistes pot

proporcionar una síntesi interessant d'alguns aspectes de la cultura popular. L'autora esmentada remarca l'aplicació de l'etnografia —i, afegim-hi, de les etnociències— a l'elaboració dels atles lingüístics, els quals, molt sovint, s'anomenen *lingüístics i etnogràfics*. Creiem que el conjunt de noms que hem presentat, juntament amb la seva transcripció fonètica, pot ser un bon complement de l'*Atlas lingüístic del domini català* (Veny i Pons, 2001-2016), atès que per a tots els gèneres i moltes de les espècies de plantes que figuren entre els 200 conceptes relatius als vegetals en el qüestionari de l'atles esmentat (Badia *et al.*, 1993) hem enregistrarat noms populars a l'Alt Empordà.

Petit tast de paremiologia alt-empordanesa relacionada amb plantes

Per acabar aquests comentaris sobre les dades lingüístiques recollides dels nostres informants, volem fer un petit esment de frases fetes i dites populars que ens han reportat, en les quals figuren noms de plantes i que tenen un valor cultural, de literatura popular, que fa que considerem oportú de recopilar-les en aquest treball. A més, moltes d'aquestes expressions fan referència a usos de les plantes en qüestió o a creences al seu entorn, de manera que tenen una arrel plenament etnobotànica.

Allium cepa i *Allium sativum*: «qui no té un all, té una ceba».

Alnus glutinosa: «el vern deixa morir sa mare de fred».

Cynodon dactylon: «fa com l'agram, no es mor mai».

Mentha × *piperita*: «menta, menta, mentidera, floriràs i no granaràs».

Mentha sp.: «la menta fa anar calenta».

Olea europaea i *Vitis vinifera*: «el vi, vell i l'oli, nou».

Origanum vulgare: «l'orenga tot mal trenca».

Rubus sp., *Vitex agnus-castus* i *Vitis vinifera*: «pel juny, barda florida, mora madura, raïm virolat».

Ruta sp.: «ruda, ruda el temps es muda», «feu-li aigua de ruda per a tornar-la muda».

Tamarix canariensis: «el tamariu no fa ni brasa ni caliu», «el tamariu va deixar morir el seu pare a la vora del foc».

Ulmus minor: «l'om sempre porta els carros a casa».

Valeriana officinalis: «si voleu la dona sana doneu-li aigua de valedriana», «si vols tenir la dona guapa i sana dona-li arrel de valeriana», «si vols tenir la dona sana, dona-li aigua de valeriana».

ALGUNES IDEES PER A ESTUDIS FUTURS

Encara que hem prospectat tots els municipis i tots els nuclis de població principals de la comarca de l'Alt Empordà, segur que seria interessant de fer-hi noves enquestes, almenys per dos motius. D'una banda, perquè, lògicament, segur que no vam arribar a tota la població ni a tots els racons. De l'altra, perquè, com hem dit abans, fer una nova recerca uns quants anys després de la que ha originat el corpus de dades que hem presentat serviria per a detectar canvis (pèrdues, addicions, modificacions) en la informació sobre usos, però també sobre noms de plantes. Per a posar-ne només un exemple, durant la primer fase del treball, que va desembocar en una tesi doctoral (Parada, 2007), no vam recollir el nom *estèvia* (que encara no figura en cap de les obres buidades per al recull més extensiu actual de fitònims catalans, Vallès *et al.*, 2014) ni cap altra informació sobre *Stevia rebaudiana*, però ara ja el tenim documentat a la comarca, d'informants del treball dut a terme pocs anys després d'haver acabat el primer (Parada i Vallès, 2015), i en molts altres indrets del país, car es tracta d'una planta que ha entrat, fa poc, però amb força, en la tradició d'ús de les plantes a casa nostra.

Un altre punt interessant per a recerques futures en fitonímia és l'anàlisi comparativa de les dades obtingudes en diferents territoris. La base de dades de la qual hem parlat ens permetrà d'emprendre aquesta mena d'estudis relativament aviat, quan s'hi acabi el buidatge previst. El contingut de noms de la base de dades, a part de concernir directament l'etnobotànica, pot ser —i encara més, acompanyat de les gravacions de les entrevistes, en brut— font de dades per a estudis lingüístics de caire divers.

A més, les informacions fitonímiques de totes les àrees del domini lingüístic català que hagin estat estudiades etnobotànicament ens permetran d'avançar en diversos camps que ens semblen d'interès comú dels afers botànics i els de llengua. Fa un temps vam presentar una primera aproximació a una classificació, una tipologia o una categorització dels noms de plantes segons la manera com han estat formats, amb dades alt-empordaneses i d'altres àrees geogràfiques catalanes (Vallès *et al.*, 2005). Les denominacions populars responen, com assenyala Masclans (1981), a l'intent de les persones de donar respostes a nombrosos interrogants plantejats pels elements del regne vegetal (matisats i personalitzats segons l'època i el lloc on es formulen). Hi trobem, entre moltes altres, al·lusions a usos (*herba de cop*, *Hypericum perforatum*), característiques del port de la planta (*desmai*, *Salix babylonica*), químiques (*lleteresa*, *Euphorbia characias* subsp. *characias*), ecològiques (*jonc de ribera*, *Scirpus holoschoenus*), aspectes magicoreligiosos (*claus de l'infern*, *Passiflora caerulea*) o objectes (*barrets de capellà*, *Paliurus spina-christi*). Fins i tot hi ha noms d'etimologia desconeguda (almenys per a nos-

altres), com ara *capolaca* (o *capulaca*, *quepolaca*, *quepulaca*, no sabem ni com caldria escriure-ho), que hem recollit d'un informant per a una planta poc comuna entre nosaltres (*Tetragonia tetragonoides*). Pensem que aprofundir en aquesta qüestió hauria de fer-se amb una estimulant, i ben segur que fructífera, col·laboració entre la botànica i la filologia.

AGRAÏMENTS

A les persones que han estat informants dels nostres treballs etnobotànics, i en aquest cas concret, a les de l'Alt Empordà, que han tingut la generositat de fer-nos partícips del seu enorme saber. A Joan Veny, mestre i amic, que s'ha mirat amb detall unes quantes llistes de noms i ens ha ajudat a tractar-los. A les nostres companyes del grup de recerca Teresa Garnatje i Airy Gras, que han revisat una primera versió d'aquest treball. A les agències per a la recerca de la Generalitat de Catalunya (2009ACOM00012, 2005SGR344, 2017SGR1116), a l'Ajuntament de Figueres (XI Beca de Recerca Ciutat de Figueres 2009) i al Ministeri de Ciència i Innovació (CSO2014-59704-P), que han subvencionat parcialment el treball en les seves diferents etapes. A l'Institut d'Estudis Catalans, que, amb el seu programa de recerca PRO2017-S02-VALLES, permet d'avançar en la investigació i la difusió de l'etnobotànica catalana, i a la seva Secció Filològica per haver-nos convidat a participar en les Jornades que han donat lloc a aquesta publicació.

JOAN VALLÈS XIRAU
Institut d'Estudis Catalans
Universitat de Barcelona

MONTSE PARADA SOLER
Bioforce España - A.Vogel
Universitat de Barcelona

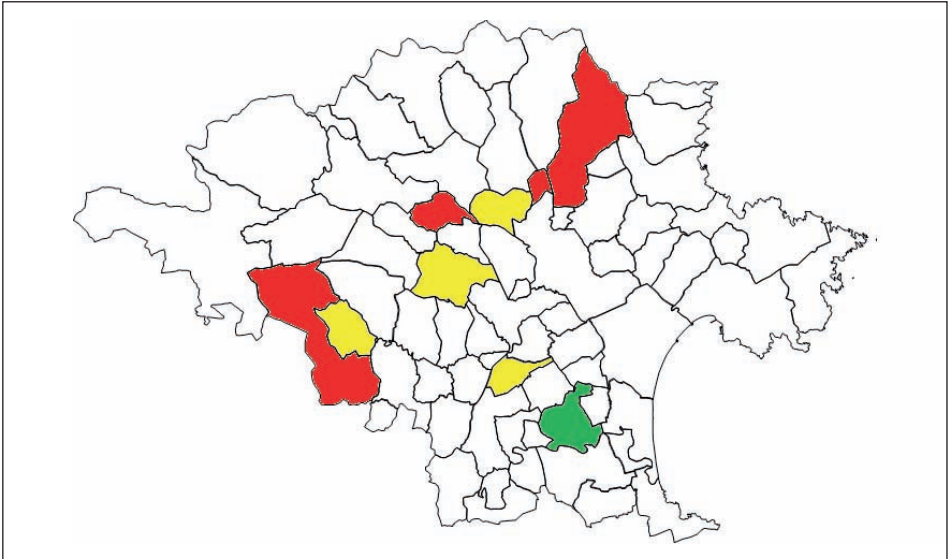

FIGURA 1. Distribució a l'Alt Empordà del fitònim *arnica*, aplicat a *Arnica montana* subsp. *montana* (groc), *Pallenis spinosa* (verd) i *Hypericum perforatum* (vermell).

FONT: Elaboració pròpia.

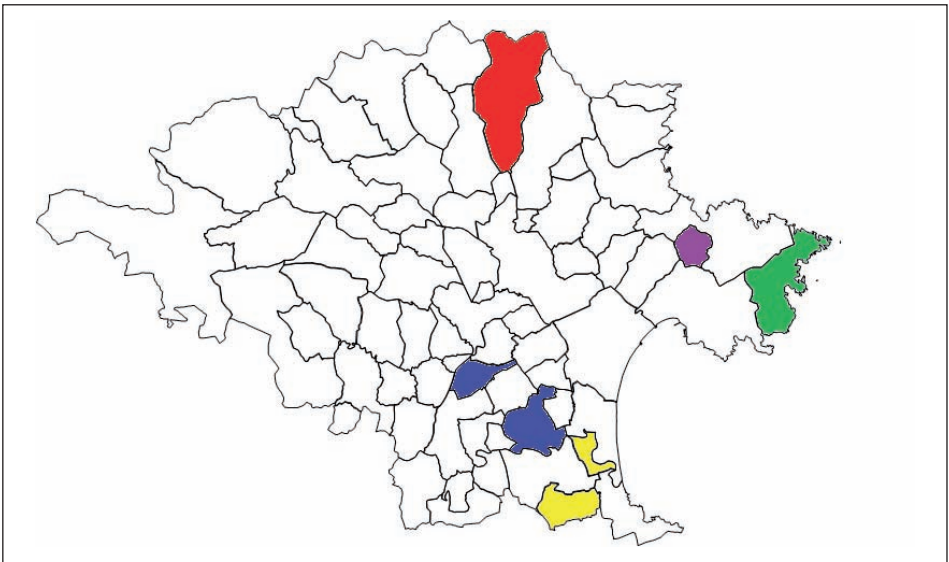

FIGURA 2. Distribució a l'Alt Empordà dels fitònims usats per a designar *Alyssum maritimum*: *escopinyes de Crist* (vermell), *flor de gat* (verd), *herba fetgera* (groc), *herba pedrera* (blau), *herbamel* (violeta).

FONT: Elaboració pròpia.

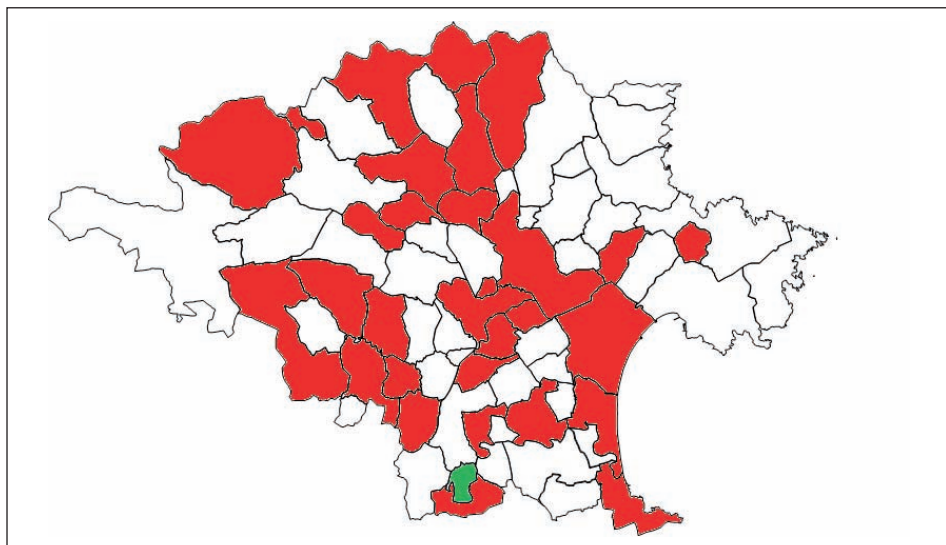

FIGURA 3. Distribució a l'Alt Empordà del fitònim *cascall* per a *Papaver somniferum*, pronunciat *cascall* (vermell) i *cascai*, únic cas de ieisme detectat (verd).

FONT: Elaboració pròpia.

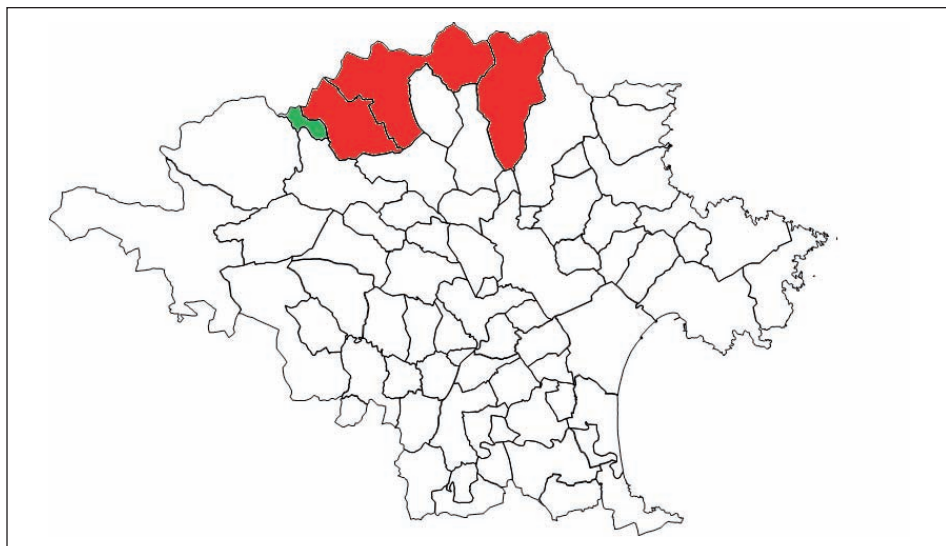

FIGURA 4. Distribució a l'Alt Empordà dels fitònims *llipoter* i *llipota* (vermell) per a *Arbutus unedo* (a la resta de la comarca anomenat *arboç* i *cirera d'arboç*) i *berbena* (verd) per a *Lippia triphylla* (a la resta de la comarca anomenada *marialluïsa*).

FONT: Elaboració pròpia.

BIBLIOGRAFIA

- ADAM, M. (2006). *El català septentrional de transició: nova visió des de la morfologia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; 58)
- AGELET, A. (1999). «Estudis d'etnobotànica farmacèutica al Pallars». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- AGELET, A.; VALLÈS, J. (2001). «Studies on pharmaceutical ethnobotany in the region of Pallars (Pyrenees, Catalonia, Iberian Peninsula). Part I. General results and new or very rare medicinal plants». *Journal of Ethnopharmacology*, 77, p. 57-70.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. B.; SANCHIS, M.; MOLL, A. (1930-1962). *Diccionari català-valencià-balear. Inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals, recollides dels documents i textos antics i moderns i del parlar vivent al Principat de Catalunya, al Regne de València, a les Illes Balears, al departament francès dels Pirineus Orientals, a les Valls d'Andorra, al marge oriental d'Aragó i a la ciutat d'Alguer de Sardenya*. Palma: Editorial Moll.
- BADIA, A. M.; PONS, L.; VENY, J. (1993). *Atles lingüístic del domini català: Qüestionari*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca de Dialectologia i Sociolingüística; II)
- BARRAU, J. (1971). «L'Ethnobotanique au carrefour des sciences naturelles et des sciences humaines». *Bulletin de la Société Botanique de France*, 118, p. 237-248.
- BASTARDAS, J. (1995). «Nota sobre els noms d'arbres fruiters en la toponímia catalana». A: BASTARDAS, J. *La llengua catalana mil anys enrere*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 255-278.
- BASTARDAS, M. R. (1994). *La formació dels collectius botànics en la toponímia catalana*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres.
- BIGAS, M.; MILIAN, M. (1996). *Anàlisi morfològica dels noms de plantes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Biblioteca Filològica; 31)
- BONET, M. À. (2001). «Estudi etnobotànic del Montseny». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- BONET, M. À.; PARADA, M.; SELGA, A.; VALLÈS, J. (1999). «Studies on pharmaceutical ethnobotany in the regions of l'Alt Empordà and les Guilleries (Catalonia, Iberian Peninsula)». *Journal of Ethnopharmacology*, 68, p. 145-168.
- BONET, M. À.; VALLÈS, J. (2006). *Plantes, remeis i cultura popular del Montseny: Etnobotànica d'una reserva de la biosfera*. Granollers: Museu de Ciències Naturals de Granollers; Figueres: Brau Edicions.
- BOSCH, A. (1999). *Els noms de la fruita a l'Alguer*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes; Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CARIA, R. (1993a). «La vegetació espontània del camp de l'Alguer». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 5. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 26), p. 205-229.
- (1993b). «Els noms de les herbes del camp de l'Alguer». *Revista de l'Alguer*, 4, p. 153-178.
- (2001). *Le piante spontanee ad Alghero: Nomi, proprietà, uso, etimologia*. Sassari: Editrice Democratica Sarda.
- CARRERAS, E.; GAY, P.; TARRÚS, J. (2000). «121 anys de recerca megalítica a l'Alt Empordà (1879-1999)». *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 33, p. 23-52.
- COLL, P. (1991). *El parlar del Pallars*. Barcelona: Empúries.

- COROMINES, J. (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes: Caixa de Pensions "la Caixa". 10 v.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae: Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*. Barcelona: Edicions Catalanes: Caixa de Pensions "la Caixa". 8 v.
- DACOSTA, J. M. (1988). *Arbres monumentals, les 30 millors ombres de l'Alt Empordà*. Figueres: Carles Vallès Editor.
- EMBER, C. R.; EMBER, M. (1997). *Antropología cultural*. 8a ed. Madrid: Prentice Hall.
- ESCUADERO, J. P. (2017). «La terra i l'aigua en els noms de lloc del Vallespir (i de més enllà)». A: PEYTAVÍ, J. (ed.). *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Ceret*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 31-37.
- FONT, P. (1961). *Plantas medicinales: El Dioscórides renovado*. Barcelona: Labor. [12a ed., 1990]
- GARCÍA, P. (1987). «Dialectología y cultura popular. Estado de la cuestión». *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares*, 42, p. 49-73.
- GARNATJE, T.; PEÑUELAS, J.; VALLÈS, J. (2017). «Ethnobotany, Phylogeny, and 'Omics' for Human Health and Food Security». *Trends in Plant Science*, 22, p. 187-191.
- GUTER, H. (1965). *Atlas linguistique des Pyrénées Orientales*. París: Centre National de la Recherche Scientifique.
- HARSHBERGER, J. W. (1896). «Purposes of ethno-botany». *Botanical Gazette*, 21, p. 146-154.
- MASCLANS, F. (1954). *Els noms vulgars de les plantes a les terres catalanes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. (Arxius de la Secció de Ciències; XXIII)
- (1981). *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Barcelona: Editorial Montblanc-Martín: Centre Excursionista de Catalunya.
- MULET, L. (1990). «Aportaciones al conocimiento etnobotánico de la provincia de Castellón». Tesi doctoral. Universitat de València.
- MUNTANÉ, J. (1991). «Aportació al coneixement de l'etnobotànica de Cerdanya». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- (2005). «Etnobotànica, etnofarmàcia i tradicions populars de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent)». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- NOLAN, F. (1995). «Handbook of the International Phonetic Association. Part 1: Introduction to the IPA». *Journal of the International Phonetic Association*, 25, p. 3-33.
- NOLAN, J. M.; TURNER, N. J. (2011). «Ethnobotany: The study of people-plants interaction». A: ANDERSON, E. N.; PEARSALL, D. M.; HUNN, E. S.; TURNER, N. J. (ed.). *Ethnobotany*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell, p. 133-147.
- PARADA, M. (1997). «Aportació al coneixement de l'etnoflora de l'Alt Empordà». Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona.
- (2007). «Estudi etnobotànic de l'Alt Empordà». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona.
- PARADA, M.; SELGA, A.; BONET, M. À.; VALLÈS, J. (2002). *Etnobotànica de les terres gironines, natura i cultura popular a la plana interior de l'Alt Empordà i a les Guilleries*. Girona: Diputació de Girona.
- PARADA, M.; VALLÈS, J. (2011) «Plantes per menjar i curar». *Alberes*, 5, p. 100-101.
- (2015). *Figueres, natura i cultura: Una aproximació etnobotànica*. Figueres: Ajuntament de Figueres.

- PORTÈRES, R. (1970). *Cours d'ethno-botanique et ethno-zoologie (1969-1970)*. Vol. I: *Ethno-botanique générale*. París: Muséum National d'Histoire Naturelle: Faculté des Lettres.
- PUJADAS, J. J.; COMAS D'ARGEMIR, D.; ROCA, J. (2004). *Etnografia*. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.
- RASICO, PH. D. (2007). «Dues enquestes lingüístiques inèdites de J. Coromines: els termes de Cervera de la Marenda i de Portvendres (1959)». A: *Homenatge a Joseph Gulsoy*. Vol. 3. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 55), p. 173-196.
- RIGAT, M. (2005). «Estudi etnobotànic de la Vall de Camprodon (Alta Vall del Ter, Pirineus)». Treball de màster. Universitat de Barcelona.
- RIGAT, M.; GARNATJE, T.; VALLÈS, J. (2006). *Plantes i gent: Estudi etnobotànic de l'Alta Vall del Ter*. Ripoll: Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès.
- RIGAT, M.; GRAS, A.; VALLÈS, J.; GARNATJE, T. (2017). «Estudis etnobotànics a la comarca del Ripollès (Pirineu, Catalunya, península Ibèrica)». *Collectanea Botanica* (Barcelona), 36, e003.
- SAMO, A. J. (1995). *Catálogo florístico de la provincia de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- SELGA, A. (1998). «Estudis etnobotànics a les Guïlleries». Tesi de llicenciatura. Universitat de Barcelona.
- SNOW, C. P. (1965). *Les dues cultures i la revolució científica*. Barcelona: Edicions 62.
- VALLÈS, J. (1996). «Los nombres de las plantas: método y objetivo en etnobotánica». *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3, p. 7-14.
- (2019). *Etnobotànica: persones, plantes, cultura i benestar: Aspectes generals i situació i perspectives als Països Catalans*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- VALLÈS, J.; AGELET, A.; BONET, M. À.; GARNATJE, T.; MUNTANÉ, J.; PARADA, M.; RAJA, D.; RIGAT, M.; SELGA, A. (2005). «Algunes qüestions entorn de la fitonímia i els aspectes lingüístics de l'etnobotànica». A: *Miscel·lània Joan Veny*. Vol. 7. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; 51), p. 273-293.
- VALLÈS, J.; GARNATJE, T. (2015). «Reivindicació de l'etnobotànica, entre les ciències naturals i les socials». *Mètode Science Studies Journal*, 86, p. 22-27.
- VALLÈS, J.; VENY, J.; VIGO, J.; BONET, M. À.; JULIÀ, M. A.; VILLALONGA, J. C. (2014). *Noms de plantes: Corpus de fitonímia catalana*. Barcelona: TERMCAT: Centre de Terminologia: Universitat de Barcelona.
- VENY, J. (1978). *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- (1982). *Els parlars catalans: Síntesi de dialectologia*. 3a ed. corregida i augmentada. Palma de Mallorca: Moll.
- VENY, J.; PONS, L. (ed.) (2001-2016). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 8 v.
- VILALLONGA, M. (2002). «Què se n'ha fet de la feminitat dels arbres?». A: MORAN, J. (ed.). *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Girona*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 77-88.
- VILLAR, L.; PALACÍN, J. M.; CALVO, C.; GÓMEZ, D.; MONTSERRAT, G. (1987). *Plantas medicinales del Pirineo Aragonés y demás tierras oscenses*. Osca: Diputació de Huesca. [2a ed., 1992]